

När heder står i vägen

- röster OM och HUR i det viktiga föräldraskapet

Västerås 2020

Denna rapporten utgör ett av tre spår inom ramen för projektet "Föräldraskapsstöd till nyanlända", som drivs av Länsstyrelsen i Västmanland. Rapporten innehåller sammanställning av analys och resultat från tre genomförda fokusgruppsintervjuer sommaren 2020. Rapporten är skriven av Urban Norling.

"jag hade föreläsning om heder i åk 2 på gymnasiet, målet var att ge mer kunskap och hur man kan stötta de som är utsatta, det var en tjej som blev bortgift, läraren sökte hjälp...jag har ett hedersmord i min släkt och hörde om Fadime, då startade mitt eget engagemang, det är många som är utsatta men vågar inte säga, ens till sina vänner, det är en sak att prata om det, men viktigt att konkretisera hjälp och stöd"

Respondent fokusgrupp ungdomar

Innehållsförteckning

<u>1. INLEDNING</u>	<u>4</u>
<u>2. OM PROJEKTET "FÖRÄLDRASKAPSSTÖD TILL NYANLÄNDA"</u>	<u>6</u>
2.1 BAKGRUND	6
2.2 TRE SPÅR INOM PROJEKT "FÖRÄLDRASKAPSSTÖD TILL NYANLÄNDA"	6
2.3 PROJEKTETS SYFTE & MÅL	7
2.4 PROJEKTETS MÅLGRUPP	7
<u>3. UPPDRAGET</u>	<u>7</u>
3.1 OM UPPDRAGET	7
3.2 UPPDRAGETS MÅLBILD	7
3.3 UPPDRAGETS SYFTE	8
3.4 URVAL	8
3.5 UPPDRAGETS SYFTE MED FOKUSGRUPPINTERVJU YRKESVERKSAMMA	8
3.6 UPPDRAGETS SYFTE MED FOKUSGRUPPINTERVJU FÖRÄLDRAR	8
3.7 UPPDRAGETS SYFTE MED FOKUSGRUPPINTERVJU UNGDOMAR	9
3.8 METOD FÖR DATAINSAMLING OCH ANALYS	9
3.9 INBJUDAN TILL FOKUSGRUPPSINTERVJU	9
3.10 DEFINITION AV "FRÅGESTÄLLNINGEN"	9
3.11 LÖSNINGSFOKUSERAT ARBETSSÄTT	10
<u>4. RESULTAT</u>	<u>11</u>
4.1 RESULTAT FRÅN FOKUSGRUPPSINTERVJU MED YRKESVERKSAMMA	11
4.2 RESULTAT FRÅN FOKUSGRUPPSINTERVJU MED FÖRÄLDRAR	18
4.3 RESULTAT FRÅN FOKUSGRUPPSINTERVJU MED UNGDOMAR	21
<u>5. SAMMANFATTNING INNEHÅLLSANALYS</u>	<u>26</u>
5.1 SAMMANFATTNING INNEHÅLLSANALYS – YRKESVERKSAMMA	26
5.2 SAMMANFATTNING INNEHÅLLSANALYS – FÖRÄLDRAR	28
5.3 SAMMANFATTNING INNEHÅLLSANALYS – UNGDOMAR	29
<u>6. DISKUSSION OCH REFLEKTION</u>	<u>30</u>
<u>7. RESULTATSAMMANFATTNINGAR OCH REKOMMENDATIONER</u>	<u>33</u>
<u>8. BILAGOR</u>	<u>35</u>
<u>9. REFERENSLISTA</u>	<u>35</u>

1. Inledning

När Fadime Sahindal vägrade att gifta sig med en släkting och valde själv vem hon ville vara tillsammans med blev hon förskjuten och dödshotad av sin familj. I januari 2002 sköts hon av sin pappa i Uppsala. Händelsen beskrivs ofta som starten på arbetet mot hedersvåld i Sverige. Hela 146 olika organisationer är involverade i att arrangera Fadimedagarna. Inför Fadimedagarna i januari 2020 gav Jämställdhetsminister Åsa Lindhagen följande uttalande:

”Kampen mot hedersrelaterat våld och förtryck är en av våra viktigaste jämställdhets- och frihetsfrågor. I den kampen får vi aldrig glömma Fadime Sahindal som blev mördad i hederns namn efter att med stort mod ha strävat efter frihet och rättvisa. Vi måste göra allt för att hedersvåldet och förtrycket ska upphöra”

I Sverige lever uppskattningsvis mer än 100 000 barn och unga under hedersförtryck. Varje år förs barn och unga ut ur landet för att könsstympas eller giftas bort. Regeringen tar nu ytterligare krafttag mot detta våld och förtryck. Nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och förtryck har i flera år haft en ledande roll i arbetet med att förebygga och motverka denna brottslighet. Regeringen vill därför ge verksamheten mer stabila förutsättningar att utveckla Sveriges arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck.

Den 1 juli 2020 trädde ett antal nya bestämmelser i kraft som syftar till att bekämpa hedersrelaterad brottslighet. Bland annat infördes ett utreseförbud som ska skydda barn från att föras utomlands i syfte att ingå barnäktenskap eller att könsstympas. Det är därmed straffbart att föra ut ett barn ur Sverige i strid med ett utreseförbud. Dessa bestämmelser kompletterar annan viktig lagstiftning som har tillkommit de senaste åren, inte minst lagen mot äktenskapstvång.

För att all lagstiftning mot hedersrelaterat våld och förtryck ska kunna tillämpas effektivt behövs välfungerande samverkan mellan berörda aktörer, inte minst socialtjänsten, hälso- och sjukvården, skolan och polisen. Med en stärkt kompetens och ett nära samarbete mellan ansvariga myndigheter kan det förebyggande arbetet förstärkas och stödet till dem som utsätts förbättras. Alla berörda yrkesgrupper måste ha tillräcklig kunskap och rutiner för att kunna göra detta.

Den 30 augusti 2018 beslutade regeringen om en ny nationell strategi för ett stärkt föräldraskapsstöd (se bilaga 7). Målet med strategin är att alla föräldrar ska erbjudas föräldraskapsstöd under barnets hela uppväxt. Målet med föräldraskapsstöd är att främja hälsa, och att förebygga ohälsa bland barn och ungdomar. Forskning visar att en av de viktigaste skyddsfaktorerna för barns hälsa är en god relation till föräldrarna. En god relation mellan föräldrar och barn verkar skyddande mot ohälsa och sociala problem för barnet.

I pressmeddelande från regeringskansliet den 18 september 2020 står att läsa; I budgetpropositionen för 2021 föreslår regeringen att det nationella kompetensteam som finns vid Länsstyrelsen i Östergötland ska utvecklas och permanentas i form av ett nationellt kompetenscentrum mot he-

dersrelaterat våld och förtryck. Regeringen föreslår också en satsning för att öka kompetensen hos yrkesverksamma.

Länsstyrelsen Östergötland har sedan år 2005 haft uppdrag från regeringen att förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Deras arbete syftar främst till att stärka andra myndigheters och yrkesverksammans insatser på området. Länsstyrelsen Östergötland beviljar emellanåt projektmedel till nationella eller länsöverskridande insatser som syftar till att förebygga och bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor. Vid deras utlysning under 2019 ansökte Länsstyrelsen i Västmanland om särskilda projektmedel för projektet "Föräldraskapsstöd till nyanlända" och beviljades därmed medel till detta arbete.

Projektet Föräldraskapsstöd till nyanlända drivs således av Länsstyrelsen i Västmanland och pågår under 2020. Det syftar till att motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning. Projektet består av utbildning till både nyanlända föräldrar och till yrkesverksamma som i sitt arbete på olika sätt kan möta hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning. Projektet innehåller även olika kartläggningar och intervjuer i länet, varav denna rapport är en del.

Den rapport du nu läser innehåller analys och sammanställning (resultat) av genomförda fokusgruppsintervjuer med tre olika grupper som på olika sätt har erfarenheter och kunskaper om hedersrelaterade frågeställningar och situationer. Syftet med fokusgruppsintervjuerna var att utifrån respondenternas erfarenhet och kunskap samla in idéer och tankar kring möjliga utvecklingsåtgärder för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning.

Några av de övergripande frågeställningarna var;

- Vad är till hjälp och stöd för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck?
- Vad finns att lära av de yrkesverksamma som i sitt arbete dagligen möter situationer och frågeställningar i ämnet?
- Vad kan vi lära från föräldrars berättelser om vad som är till hjälp i att ändra kulturella föreställningar där hedersbegreppen är påtagliga och starka?
- Vad säger ungdomar är till hjälp i att balansera den egna individuella friheten och självbestämmandet när det krockar med hedersrelaterade krav och normer?

Förhoppningen är att rapportens resultat, slutsatser och rekommendationer bidrar med relevanta och användbara pusselbitar kring möjliga utvecklingsåtgärder för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck, samt konkreta bidrag till utvecklingen av "Föräldraskapsstöd till nyanlända".

Västerås, oktober 2020

Urban Norling

2. Om projektet "Föräldraskapsstöd till nyanlända"

2.1 Bakgrund

Länsstyrelsen i Västmanland arbetar med projektet "Föräldraskapsstöd till nyanlända" som består av tre olika spår (se 2.2). Medlen för projektet kommer från Länsstyrelsen Östergötland och är projektmedel för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstymning av flickor och kvinnor.

Det finns flertalet undersökningar och rapporter som visar på problematiken kring hedersrelaterat våld, barn-/tvångsäktenskap och könsstymning. De visar på en utbredning av problematiken. En av de senare kartläggningarna, som också är representativ för Västmanland, är den undersökning som gjordes i Uppsala 2018, UNG018 (bilaga 8). Länsstyrelsen ambition med projekt "Föräldraskapsstöd till nyanlända" är att ta kunskapen från kartläggningen UNG018 till nästa nivå och fokusera på behov av åtgärder.

2.2 Tre spår inom projekt "Föräldraskapsstöd till nyanlända"

Projektet "Föräldraskapsstöd till nyanlända" innehåller tre spår.

Spår 1:

Intervjuer och enkätundersökning för lägesbild om behov, utvecklingsmöjligheter och nuvarande situation.

Fokusgruppsintervjuer med följande tre grupper.

- Yrkesverksamma som i sitt arbete möter barn och/eller vuxna utsatta för hedersrelaterat våld, barn-/tvångsäktenskap och/eller könsstymning eller på annat sätt arbetar med frågan.
- Föräldrar med erfarenhet av eller särskild kunskap om hedersförtryck, barn-/tvångsäktenskap och/eller könsstymning
- Ungdomar som har erfarenhet av eller särskild kunskap om hedersförtryck, barn-/tvångsäktenskap och/eller könsstymning

Enkätundersökning riktas mot yrkesverksamma inom kommunernas Samhällsorientering och Föräldraskapsstöd

Spår 2:

Integrera föräldraskapsstöd i de utökade timmarna inom ramen för Samhällsorientering

Spår 3:

Kunskapshöjande aktiviteter till yrkesverksamma som på olika sätt kommer i kontakt hedersrelaterat våld, barn-/tvångsäktenskap och/eller könsstymning i sitt arbete (information, föreläsningar, utbildningar).

Denna rapport är avgränsad till fokusgruppsintervjuer enligt spår 1.

2.3 Projektets syfte & mål

Syftet med projektet är att möjliggöra för ansvariga aktörer att förse nyanlända föräldrar med ökad kunskap och förståelse om föräldrarollens innebörd i svensk kontext. Detta genom att utforska tankar och idéer som stödjer arbetet mot måluppfyllelse genom att utforska; verkningsfulla strategier kring förebyggande verksamhet/inslag, former för aktivt stöd till berörda i utsatta situationer, tankar kring effektiv och relevant kunskapsbildning/spridning samt utforska tankar och idéer kring hur kollegial tvärssektoriella nätverk kan sammankopplas och utvecklas.

Målet är att barn och unga ska få de bästa förutsättningarna att integreras i samhället genom att;

- Föräldraskapsstöd är en naturlig del av Samhällsorienteringen i länets alla kommuner (som innehåller information om och uppmuntrar till diskussion om hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor).
- Möjliggöra för yrkesverksamma att förmedla relevant och enhetlig kunskap i länet.
- Öka kunskapen om vad föräldraskap innebär i Sverige gällande ansvar, rättigheter och skyldigheter.
- Minska risken för att barn och unga utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck.

2.4 Projektets målgrupp

För att skapa ett hållbart sätt att nå ut till nyanlända föräldrar är målgruppen för projektet yrkesverksamma personer som arbetar med integration och personer som arbetar med föräldraskapsstöd i Västmanlands läns tio kommuner.

3. Uppdraget

3.1 Om uppdraget

Uppdraget är ett av tre spår i arbetet med att utveckla ett regionalt föräldraskapsstöd till nyanlända. Uppdraget har en pragmatisk ansats där frågor ställs kring konkretisering av tankar och förslag samt vilken skillnad det skulle medföra utifrån projektets övergripande målbild.

Uppdragets olika delar

- bearbetning av intervjuguide utifrån uppdragsgivarens utkast
- genomförande av fokusgruppsintervju grupp 1-3
- innehållsanalys och sammanställning av resultat
- formulering av slutsatser och rekommendationer framåt

3.2 Uppdragets målbild

Målbilden och uppdragets fokus är att intervjuernas resultat ska kunna bidra till att utveckla arbetet kring åtgärder.

3.3 Uppdragets syfte

Syftet med fokusgruppsintervjuer är att utifrån respondenternas erfarenhet och kunskap samla in idéer och tankar kring möjliga utvecklingsåtgärder för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning.

3.4 Urval

Urvalet av samtliga respondenter samt kallelse till fokusgrupp har gjorts av Länsstyrelsen Västmanland (uppdragsgivaren).

Grupp 1, yrkesverksamma med mångårig (5-20 år) praktisk arbetslivserfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck. Omfattande kompetens inom området. Yrkesverksamma representerade; Västerås stad (socialtjänsten), Föreningen kvinnohuset, Länsstyrelsen Västmanland (tidigare CMV – Centrum mot våld), IKKR (Internationella kommittén för kvinnors rättigheter), Hallstahammar kommun (skola), Västerås stad (familjecentrum). Totalt deltog sex (6) respondenter, samtliga kvinnor. Intervjuspråk var svenska.

Grupp 2, utrikesfödda föräldrar från Somalia, Sudan och Uganda. Respondenternas ålder var 30, 32, respektive 44 år. Antal år i Sverige är 4-6. En av respondenterna studerar, en förvärvsarbetar, en deltar i samhällsaktivitet (åtgärd). Sammantaget har respondenterna 13 barn i åldrarna 2-17 år. Totalt deltog tre (3) respondenter, samtliga kvinnor. Intervjuspråk var svenska och engelska.

Grupp 3, ungdomar med utrikesfödda föräldrar från Somalia, Syrien, Bosnien och Kurdistan. En ungdom studerar på universitet, övriga studerar på gymnasienivå (åk 2 och åk 3). Totalt deltog sju (7) respondenter (6 flickor och 1 pojke). Intervjuspråk var svenska.

3.5 Uppdragets syfte med fokusgruppintervju yrkesverksamma

Med yrkesverksamma menas de som i sitt arbete möter barn och/eller vuxna utsatta för hedersrelaterat våld, barn-/tvångsäktenskap och/eller könsstympning eller på annat sätt arbetar med frågan. Syftet med fokusgruppsintervju "yrkesverksamma" är att utforska hur yrkesverksamma (personer som möter nyanlända föräldrar och barn) ser på behov, utvecklingsmöjligheter och åtgärder i frågan.

3.6 Uppdragets syfte med fokusgruppintervju föräldrar

Med föräldrar menas föräldrar med erfarenhet av och särskild kunskap om hedersförtryck, barn-/tvångsäktenskap och/eller könsstympning. Syftet med fokusgruppsintervju "föräldrar" är att utforska vilken kunskap och stöd som föräldrar med erfarenhet av eller särskild kunskap om hedersförtryck, barn-/tvångsäktenskap och/eller könsstympning, själva önskar och tror att andra föräldrar skulle vara behjälpta av.

3.7 Uppdragets syfte med fokusgruppintervju ungdomar

Ungdomar som har erfarenhet av eller särskild kunskap om hedersförtryck, barn-/tvångsäktenskap och/eller könsstympning. Syftet med fokusgruppsintervju "ungdomar" är att utforska vilken kunskap och vilket stöd som ungdomar med erfarenhet av eller särskild kunskap om hedersförtryck, barn-/tvångsäktenskap och/eller könsstympning, själva önskar och tror att deras föräldrar skulle vara behjälpta av.

3.8 Metod för datainsamling och analys

Datainsamling har gjorts genom semistrukturerade fokusgruppsintervjuer. Ansatsen i ställda frågor har varit att konkretisera idéer och förslag framåt (vad är önskvärt framåt och vilka skillnader det skulle föra med sig). Intervjuarens ambition var att med stöd av upprättad intervjuguide (se bilaga 4-6) skapa en utvecklande dialog i rummet som främst handlar behov av åtgärder (= uppdragets målbild). Resultatsammanställning av data har gjorts genom kvalitativ innehållsanalys.

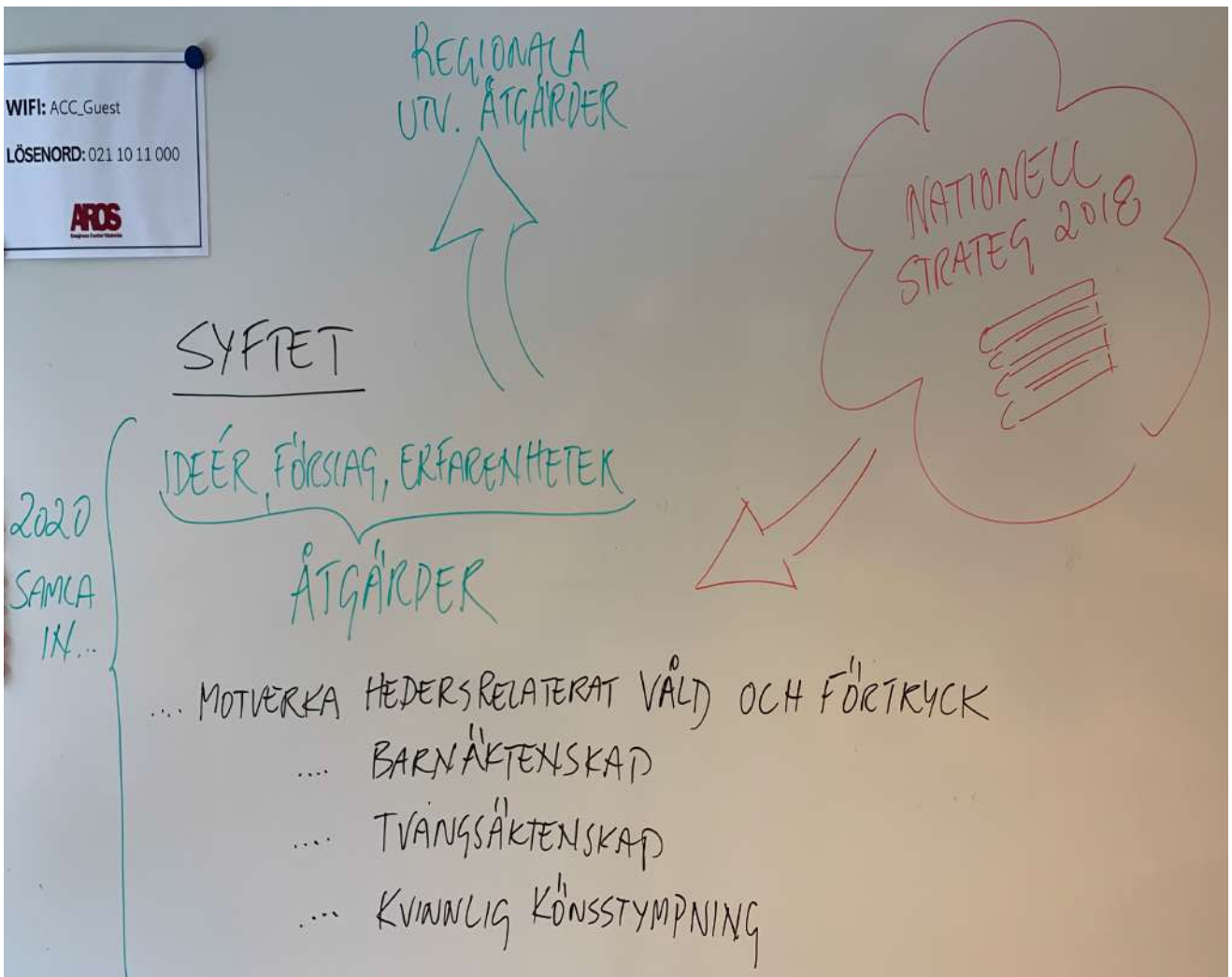
3.9 Inbjudan till fokusgruppsintervju

Särskild inbjudan utformades till potentiella deltagare i respektive grupp (se bilaga 1-3)

3.10 Definition av "frågeställningen"

I syfte att underlätta dialogen i rummet kring hedersbegreppet ritade intervjuaren en bild på tavlan. Syftet med själva intervjun var att "samla in" (utforska) "idéer och förslag" för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning. Undersökningen som består av tre delar, varav fokusgruppsintervjuer är en del, sker under 2020. Arbetet har sin utgångspunkt i en nationell strategi för att komma framåt i "frågeställningen". Resultatet från intervjuerna kommer utgöra en del i hur regionala utvecklingsåtgärder utformas/konkretiseras. Under intervjun användes ordet "frågeställningen" som samlingsnamn för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning. Exempel; *så utifrån det du nämner, vad har varit till hjälp att komma framåt i "frågeställningen"*. Bilden (se figur 1) fick utgöra ett visuellt stöd till respondenterna.

Figur 1

3.11 Lösningfokuserat arbetssätt

Intervjuer har genomförts utifrån lösningfokuserat arbetssätt. Samtalsmetodiken är helt central och däri ligger förmågan att lyssna och respondera på det som sägs. Lösningfokuserat arbetssätt innebär ett grundantagande om att individen/gruppen redan har kompetenser, resurser och förmågor som när de synliggörs och uppmärksammas blir till stor nytta i hur lösningar komponeras och byggs. Ett annat lösningfokuserat grundantagande är att individen/gruppen är expert (experter) på sitt/sina liv och sammanhang och därmed även innehavare av de bästa och mest fungerande idéerna om vad som faktiskt kan fungera, (Jackson & McKergow, 2002).

4. Resultat

4.1 Resultat från fokusgruppsintervju med yrkesverksamma

Citat från transkribering kopplade till intervjuguidens frågeställningar

1. Tydliggör där det är skillnader mellan flickor och pojkar/kvinnor och mäns behov

”söner med hedersnormer som förväntas axla pappors roll...vi ser att vi behöver ta in mycket mer av föräldrastöd i frågan för alla våldsutsatta tappar ju sin föräldraroll mot barnen på olika sätt, när det kommer till heder märker vi av hierarkin i rummet när ex. den lilla pojken har mer att säga till om än storasyster och mamman...och att mamman tycker att det är rätt, det blir väldigt speciellt”

2. Vad anser ni saknas eller behöver utvecklas i arbetet mot hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning?

”vi måste bli modigare att våga sprida den här kunskapen rent generellt”

”exakt min tanke precis, det saknas kunskap i frågan hos de som jobbar med människor, här behöver medvetenheten förstärkas om vad det innebär, typ vad som spelar in ... många som inte har de glasögonen, saknar den förkunskapen och missar saker, och kanske blundar för saker man inte riktigt tycker är bekvämt med”

"jag pratade med socialpedagoger förskolan igår och dom tycker inte att frågeställningen med hedersbegrepp är ett problem, men det ÄR ett problem i många barnfamiljer så det spelar roll vilka glasögon man har på sig"

"det här med kunskapen och våga – det är det handlar om...det är inte många som vågar ge sig in i det här ex. i skolan, där har vi största problemet att vi inte vågar ta i frågan, barns rättigheter gäller alla ... det ska inte sopas under mattan"

"mitt största problem nu är att skolor påtalar och gör orosanmälningar och det är DÄR vi får motstånd, där möter vi personal som är extremt frustrerad...vi har anmält, vi har anmält, vi har tappat socialtjänsten längs vägen"

3. Hur ser det förebyggande arbetet ut?

"nu talar vi mycket om de äldre barnen, när det redan gått fel, vi har ett GULDLÄGE tidigare, mycket tidigare, redan på förskolan, första klass och på låg och mellanstadiet, där har man jätte-nära kontakt med föräldrarna, de lämnar och hämtar, där kan man förmedla en bild av vad som är rätt och fel kring barn, vad vi jobbar med på förskolan, barnkonventionen mm, redan där kan man hjälpa föräldrar att acklimatisera"

"det är jättesvårt att komma in och arbeta när barnen är äldre, och redan har en flygbiljett, i de yngre åldrarna ex. förskolan en 3-åring, finns ofta även ett högre förtroende, man ses som extra föräldrar, om den personalen får en bättre grundkunskap kan arbetet börjas långt tidigare"

"redan på BVC kan detta arbete utvecklas, man gör gemensamma hembesök när barnen är små, vi pratar jämställt föräldraskap ... men där kan det bli ännu mera ... så det är ju små öar på gång"

"om man kan koppla ihop de här öarna, att man hör "samma budskap" på BVC, förskolan, lågstadiet samt i andra kontext, att man hjälper föräldrar tidigare"

4. Vilka är de största hindren/problemen i ditt arbete när det gäller hedersrelaterat våld, barnnäkenskap, tvångsäktenskap och könsstympning?

"den här punkten är jätteviktig, jag har jobbat i över 20 år med frågan och en av de allra största bristerna är att jobba med föräldrarna vi tar en flicka och jobbar med henne OK, men det finns även andra barn i den här situationen...det är brist på kunskap hos föräldrarna om "friheten som finns i det här samhället" och barns rättigheter... de får en rädsla när man kommer hit till landet ... ok, ska min dotter hitta pojkvän... här brister kunskap till föräldrarna...sen skolan, när man hör -nä, det är inget problem i vår skola. Men skolan har liten eller ingen kontakt med föräldrarna – barnen blir inte riktigt trodda i skolan om man säger man har det tufft hemma...där måste vi försöka lägga fokus"

5. Vilka framgångsfaktorer har du att dela med dig av när det gäller arbete med hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning?

"Västerås stad har satsat på familjecentrum som bygger på en förskoleverksamhet dit föräldrar med små barn kan komma, där finns en hel del kompetens, där finns familjevägledare för de yngre barnen samt och en vägledare för de äldre barnen, det finns en grund att bygga på, funnits i 20 år, men det är inte tydligt, det klickar på vägen, vi gör ett otroligt jobb, vi jobbar med nyanlända, mycket arabisk talande, vi samverkar med barnhälsovården och hela den här baletten. Det finns...men det är inte heltäckande hela vägen och många känner inte till"

"vi utbildar BARNPILOTER som ska vara en slags skyddsombud, börja med de som vill och få goda ambassadörer innan det blir obligatorisk, vill barnpiloter ha mer spets ska vi erbjuda det...rektorer och utvecklingsledare i förskola fick frågan om hur många barngrupper det finns ni? De hade Ingen aning... vi har 63 barngrupper, en liten siffra, det jobbas olika aktivt i staden, och sen viktigt att följa upp kompetensutveckling eftersom det även är löneutveckling...hur har du använt kompetensutvecklingen nu i höst? för vi in hedersfrågan till olika platser ... det sprider sig i olika områden eftersom man nu inte får bosätta sig var man vill"

"vi har barn-ungdomscoacher, finns där barn finns - skolor, socialtjänst, polisen...som kan vara där emellan...de har fått material kring heder och vi har samverkansgrupper med skolkuratorer, familjebehandlare och ungdomscoacher"

6. Hur upplever ni att behovet av föräldraskapsstöd ser ut hos nyanlända vuxna kvinnor och män?

"Jag sätter stort hopp till den nya utbildning som startat i Sverige sen ett år tillbaka, föräldraskap i Sverige, som vänder sig till föräldrar som är nyanlända..."

"Ja...ju mer den sprids, vänder sig till förskolor...några grupper på FHS (folkhögskola) och SFI (Svenska för invandrare) tagit del av den, och integrationsenheten ... det är en grundutbildning med kunskap om att vara förälder i det här landet, ju mer de vet de, ju lättare för skolor och förskolor att samverka med de här föräldrarna eftersom de har mer kunskap, det är hos männen det släpar"

7. Vad anser ni att föräldrar behöver för stöd för att vi ska kunna motverka hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning?

"Ex i skolan att det byggs in i "mallar" att ställa frågor i ämnet, vi behöver tänka om för att möta föräldrar...ett ex. är att man har föräldramöte i förskolan med båda föräldrarna, om en kommer så har man ytterligare ett möte med den andra föräldern...så att man kan förmedla samma information till båda eller så går man hem till familjen...man har ändrat sitt sätt att arbeta...inspirerande sätt att arbeta"

8. Finns den kompetens som krävs inom yrkeskåren?

"har sen 20 år tillbaka jobbat i tjejjouren, förr var skolor modiga – Hej tjejjouren vad ska vi göra? Nu ser vi att det är svårt att hålla kvar kunskapen i organisationerna, kunskapen tappas"

"när man jobbar med hedersärenden vet man att det akuta kan funka, men vad händer sen? Det är där man måste satsa resurser, kunskap, stödfunktioner till familjer/barn för att de ska klara sitt skydd och stå emot trycket från familjerna ex. stå emot att åka tillbaka till hemländer, långsiktigt har man ingen aning om hur man gör"

"mallar som "Belfrages" PATRIARK, att kunna göra riskbedömningar, ska man använda det här materialet eller inte?"

"bedömning av risk och hot behöver göras...hur ska individen rusta sig, där brister det från myndigheter till alla som jobbar, vi behöver göra lika här"

"vill säga om barn som försvinner, i år det 146 barn som försvunnit från Sverige, jag har gjort två anmälningar den här sommaren, polisen har lagt ner, -hur vet du att det här är hedersrelaterat? Jag fick nästa skäll av polisen, det rinner ut i sanden"

9. Vilka personer (förutom föräldrar) anser ni behöver mer kunskap om hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning?

"vi har haft SFI för nyanlända men rör inte de här frågorna...vi har försökt ta in det här ämnet i samhällsorienteringen och fått som svar att de som utbildar inte kan frågan tillräckligt, - jag inte jobbat med frågan ...kan du ta jobbet? Ja, det kan jag, vi har missat massor här"

10. Vilken kunskap saknas i dag om hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning – enligt er?

"just gjort en kartläggning inom Västerås stad, det finns ingenting till förskola och lågstadiet, det finns för de äldre, tror det beror på att de kan sätt ord på saker på ett annat sätt, när det gäller hedersfrågan så har vi i staden köpt in ett program som heter bygga broar... utvecklat i region Skåne, Lunds kommun och en förening som heter ...? "står still", en förening som har tagit fram modellen som bygger på systematiserat värdegrundsarbetet i förskolan och lågstadiet, där man talar om heders alla delar. Ett syfte är även att personalen ska ifrågasätta sina egna värderingar och öka förståelsen för olika glasögon...Västra Götaland har köpt in programmet och har egna "bygga-broar-samordnare" sen februari 2020, bra också att samverka med föräldrar, det är det som finns för den målgruppen, programmet är utvärderat, trovärdiga människor är bakom det... kvalitetssäkrat...finns många kvackare där ute som säljer tjänster kring heder"

11. Vilka organisationer samverkar ni med (tex: kvinnojourer, BRIS osv)?

”lokala grupper som ex. kvinnofrid, vi behöver nå varann snabbt å prata ... det behöver finnas ett utbyte emellan att hålla liv i ... när det faller så tar det några år innan det är tillbaka igen ... då är man borta från kartan direkt...”

”jag tycker självstyre är bra men det ser olika ut beroende på resurser... önskvärt att det är mer likartat i Västmanland ex. att man kan gå ihop ex. som i KAK ... att man hjälps åt”

12. Hur fungerar arbetet med andra aktörer inom kommunen (t.ex. skolan, polisen, flyktingboenden/HVB-hem)?

Vi ligger efter, vi har länge bara jobbat med det utsatta inte haft uppbackning av politiker och tjänstemän, och vi har en önskan...vi ser att de här problemen kryper ner i åldrarna så är det först nu som politiker börjar vakna och pumpar in massa pengar för att jobba med de här frågan som vi har kunnat skjuta problematiken där den hör hemma med tidiga insatser och där föräldrar behöver...så att nu börjar man titta på förskolan tre kommuner i Sverige har aktiva insatser i förskolan...vi här ligger långt efter men vi behöver mer mandat....politiker säger kör, mellanchefer frågar ”har vi tid för det?” Personal säger en sak och mellanchefer en annan ...vi behöver mer förankring.

”vi måste hålla frågan vid liv, vi behöver funktionerna, personal byts ut, alla generella frågor måste in i funktionerna vilket måste komma från stadsledning ...vi har många goda saker på, men så länge vi inte samverkar kommer vi fortsätta vara öar”

”de goda öarna ...ingen av oss har uppgiften att binda ihop öarna, dra ihop säcken ...”

”Västerås har flyttat en tjänst till stadsledning som svarar till KS för att jobba mot våldsprevention och jämställdhet ... vi är öar på olika förvaltningar, den här människan måste ta tag i samverkan annars kan man skita i jämställdhetsfrågor... jag tror att det kommer hända bra saker – men jag har trott det förr också”

”från början hade vi jättebra samverkan, vi träffades regelbundet, nu endast var tredje månad, alla från olika kommuner, jag saknar det där, man tar inte vara på den erfarenhet som redan finns...det är projekt efter projekt...”

13. Idéer framåt?

”kan man inte tillsätta en samordnare för hela Västmanland? En person på 10 kommuner ... den personen kan vara spindel i länet, nån i kommunen man kan ringa till, som sammankopplar mm”

”som frivillig organisation önskar vi att, nu har vi det här på bordet, nu har vi en akut situation, här vill vi ha funktionerna, vända sig dit eller dit, men det finns inte nån man kan vända sig till...vi har ett löst sammansatt eget nätverk, men vi har inte med oss nästa steg”

”olika insatser blir begränsade till öar, det stannar liksom och begränsas, här efterfrågas ökad samling och samordning”

”samordning behövs via länsstyrelsen och även i kommunerna, det är ett kamikaze uppdrag att vara ensam samordnare, det behövs mottagare i kommunerna dvs kommunsamordnare, ok. vi träffas säger länsstyrelsen vilket ger mandat, en samordnare som hjälper med samordning mellan kommunerna”

Nånstans behövs en gemensam definition om vad heder är. När jag är på förskola måste jag hänga upp det på något som är nära dom...skolan är den arenan där alla vill in eftersom skolan ska jobba med alla...vi har en läroplan och skollag”

14. Föreställ er att det finns en samordnare på länsstyrelsen (representerar mandat, ekonomi och resurser) och att den tjänsten genererar ökad samverkan och ökad kunskapsbildning, att frågan medvetandegörs i högre grad, vad gör det för skillnad för er?

”då skulle vi slippa projekten, kunna jobba mer koncentrerat med innehållet, otrolig skillnad ... erfarenhet tas tillvara”

”vi skulle ha fullt upp med att hålla föräldrautbildningar, föräldraskap i Sverige, det skulle vara ett ständigt inflöde av nya föräldrar ...”

”vi skulle lära oss mer om vem som gör vad – HUR MÅNGA HAR BJUDIT IN MIG TILL FÖRÄLDRAGRUPP? Jag har jobbat med det här i 20 år...ta vara på varandra, matcha mot varandra...vissa grupper är supersvåra att nå ex. Somaliska gruppen...där kan vi hjälpa varandra...man behöver vi nå de här grupperna...”

15. Vad skulle vara ett första tecken som säger dig att framsteg görs kring frågeställningen, regionalt och lokalt ... det finns tankar och en rörelse...vad skulle vara tecken?

”det är positivt att vi sitter här och pratar, jag hoppas att samverkansgruppen tar vara på erfarenheter, och vi kan bygga på den...man kan komplettera varann, det önskar jag, man ser projekt efter projekt och samma program men man jobbar på sitt håll...att det blir en ökad samverkan i länet...”

”få höra i våra stödsamtal...jo jag var hos den där personen som ställde frågor om det här, när vi jobbade med kärlekens etik kom en mamma med sitt barn och barnet sa: mamma, du behöver inte stå ut med det här... vi får höra att frågor ställs, att fler vågar ta steget ...”

"jag vill börja med alla chefer, där måste vi börja... det borde gå i länet, hjälpa varandra bättre, jobba gränsöverskridande i länet ... bra exempel i Hallsta – att lära av varandra...hitta goda exempel, sen tänker jag att mandatet är viktigt, därför chefer viktiga...man kan inte vänta...problematiken sträcker sig i flera generationer...vi måste göra något här och nu...vi sitter ju här idag..."

"konkreta aktiviteter för att motverka det här förtrycket...på länsnivå. Mer konkreta insatser som görs tillsammans med andra – en slags idé-app för länet, mer samverkan"

"ett första tecken kan vara att jag träffar folk på förskolan...de har sagt att de träffat andra förskolor...det här fick vi till oss...det börjar bli tydligt..."

16. Har ni något att tillägga som ni inte upplever har kommit med?

"i över 20 år har vi haft den här frågan uppe och jobbat mest i projektform. Projekt -nej tack! Vi behöver långsiktighet och snabb väg till olika aktörer"

"Jag har jobbat sen 2004, 5%, 10%, 20%, 75% ..."

"Projekt? Tack men nej tack, det ska vara permanent verksamhet, långsiktig, med en plan som följs upp som bygger på samverkan...samordningsfunktion på regional och kommunal nivå"

4.2 Resultat från fokusgruppsintervju med föräldrar

Citat från transkribering kopplade till intervjuguidens frågeställningar

1. Tydliggör där det är skillnader mellan flickor och pojkar/kvinnor och mäns behov)

"män behöver guide/kurs, om du bestämmer över hennes liv, hon ledsen hela livet, det är inte rätt att bestämma...inte rätt man kan då inte vara glad i hela sina liv"

"kvinnor har lättare att säga ja till en ny kultur, mannen vill ha makt"

"mycket männen andra länder håller kvar kulturen, de vill behålla samma regler, 50% vill bestämma över kvinnor, de får inte jobba, handla mm"

"skillnad mellan pojkar och flickor, strängare mot flickor, pojkar får större frihet från början, flickan uppmanas att vara i kök, befriande att som tjej/kvinna kunna bestämma själv, få jobb, äntligen få bestämma själv"

"kvinnor kan se det bra i den nya kulturen, männen är mer tveksamma"

"män säger till kvinnor, nu när ni är här ni får all makt och bestämmer allt"

"det beror också på vilken ålder man är, de som är under 40 (i Uganda) har ett mer modernt tanke-sätt"

"kultur och religion går ihop, ex. det finns ingen regel som förbjuder din religion eller kultur...när jag kommer här i Sverige, jag kan inte läsa, skriva, inget, undrar; hur funkar det? Mannen tappar greppet om dig när du läser, förstår, utvecklas får jobb"

2. Vad anser ni saknas eller behöver utvecklas i arbetet mot hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning?

"kurs och utbildning till äldre föräldrar för vi har andra kultur, inte samma system, inte bara lyssna på regler, det behövs mer för att förstå vad det innebär ex. vad man ska göra och hur man ska göra i olika situationer"

"att män kan från andra länder träffa svenska män och diskutera om olika system och där jag som svenska man kan fortsatt vara man och ändå stödja kvinnan (jämställdhet), inget konstigt ... att träffas prata om"

"svenska män (Rolemodell) träffar utlandsfödda män"

"man lär mycket på jobbet där man lära och förstår av andra...viktig att jobba och lära"

"de som bott här länge kan träffa andra som är nya och berätta (dela erfarenheter), här kan man tjäna tid...känna sig trygg att träffa någon från sitt eget land...då blir du en slags "Rolemodell" där man har samma utgångspunkt"

3. Hur upplevs stödbehovet hos flickor och pojkar som utsätts för hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning? Vad behöver samhället göra?

"makten ligger hos de som är äldre, de gick inte i skolan, de yngre har gått i skolan och vet samhället funkar, det kommer en ny generation som är utbildad och har nya perspektiv, att kvinnor kan...de som är äldre som kommer till Sverige ... svårare för dem, lättare för yngre män..."

4. På vilket sätt kan vuxna stödja barn och unga som är utsatta för hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning? Vilka vuxna kan det handla om? Har dessa vuxna kunskap om detta?

"tänker om skolan, din rätt, din rätt, din rätt, men de har också skyldigheter vad man kan och får och inte... obalans till barnen om sin rätt och deras skyldigheter...det blir konstigt"

"min dotter 11 år fixa i håret, NEJ jag vill inte mamma, skolan säger att jag bestämmer...det blir konstigt..."

5. Vilka personer anser ni behöver mer kunskap om hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning? Personer som kan finnas runt dessa barn och unga.

"hur ska vi prata med männen ... även om man vet att det andra regler här så har man kvar den gamla kulturen... vi börjar med mannen"

"utbildning, mer utbildning, det jag hör är att utbildning är viktigast"

6. Vad anser ni att föräldrar behöver för stöd för att vi ska kunna motverka hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning?

"barn till mest del i skolan, att skolan ordnar särskild information och prata med barnen om att skapa en trygghet för barnen att man är i två kulturer skolan och hemma...skolan kan hjälpa till att säga att det är ok"

"man kan tycka att skolan och andra som vänder sig till barn glömmar/missar att säga att ens föräldrar mamma/pappa kan guida, barnen börjar ifrågasätta sina föräldrar ex. min lärare har sagt, du har ingenting att säga, det blir dålig"

7. Idéer framåt för frågeställningen?

"vi kan ha grupper för vuxna från olika länder dit man kommer för att lära av varandra vad vi kan göra och inte göra ... på vilka sätt"

"vi kan vuxenutbildning, kurser med grupp där vi är tillsammans och kan stödja varandra, vi bjuder in det vi behöver, hur kan vi tänka nu, någon från Sverige som kan guida oss... steg för steg"

"vi älskar våra barn, men vi vill få hjälp att guida barnen att lyssna på oss, nu vill barnen inte lyssna på oss, jag har kompisar som har barn och har det svårt...tänker att de kan ta barnet ifrån dig"

"jag vill att mina barn kommer till Sverige, men jag är jätterädd om de gör nåt fel och jag inte kan slå dem, vill ha hjälp hur jag kan guida dem, du kan inte säga nej till ett barn...barnet bestämmer allt"

8. Vad har varit till hjälp för er att stödja era barns utveckling i en ny kultur (nya normer)?

"varje vecka vi gjorde ett schema, så samhället funkar jättebra hemma"

"min man har gått kurser, läser många böcker, han är akademiker, det är hjälp han har läst psykologi. Jag gör allt hemma förut, nu lär jag min man att han ska tvätta, laga mat"

9. Har ni något att tillägga som ni inte upplever har kommit med?

"jag kommer från Afrika...och har därifrån vad som är normalt, när jag kommer hit på föreläsning om regler mm, blir jag rädd för hur man ska göra och blir orolig, mår jättedåligt"

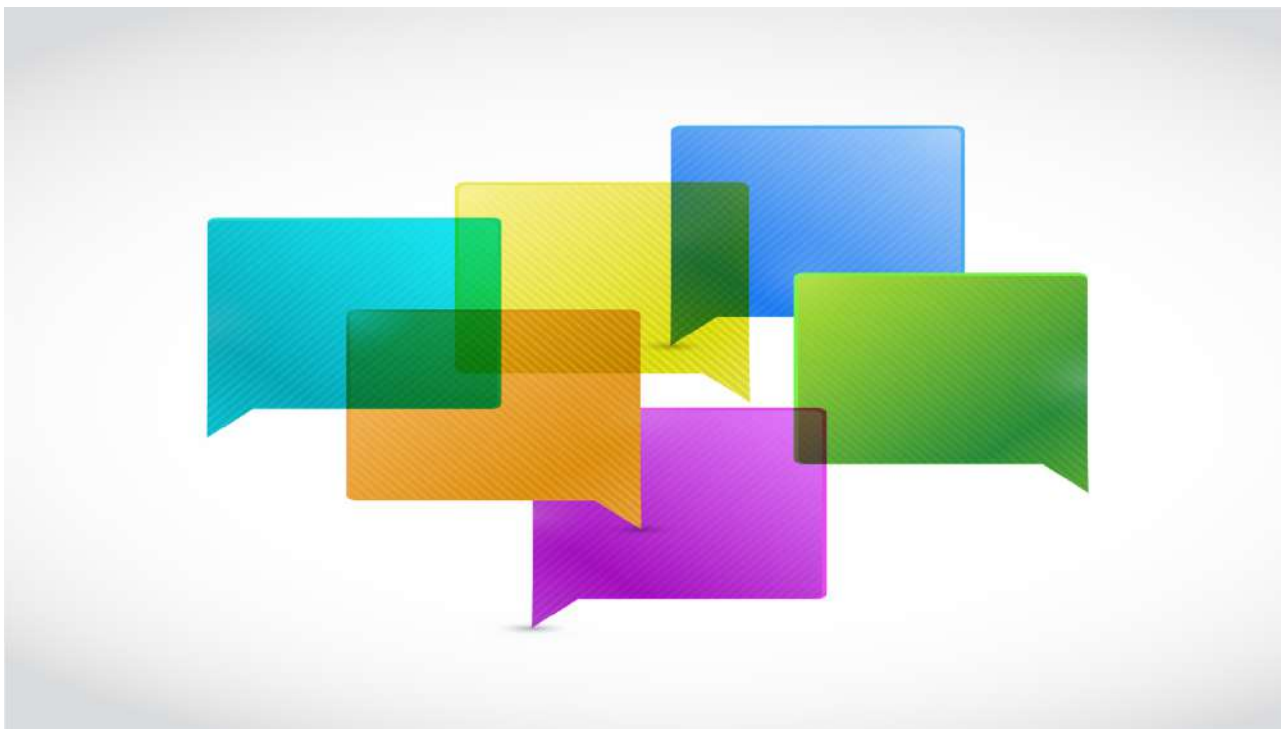
"i skolan kallas barnen för inte bra ord, kommer hem och gråter...men jag hjälper att barn måste bli självständiga, måste bli självständiga, jag vill ha hjälp att guida mitt barn"

"process mellan gammal kultur och nya blir kaos, tuff process, där vill ha guidning, kaos nu är normal, men så här kan ni tänka, kulturerna krockar"

"Jo, svenska folket kan öppna dörrar för att – hur man kan jobba, mm jag har varit här i sex år, jag har en granne men vi hälsar inte, barnen också känner distans"

4.3 Resultat från fokusgruppsintervju med ungdomar

Citat från transkribering kopplade till intervjuguidens frågeställningar

1. Vad anser ni saknas eller behöver utvecklas i arbetet mot hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning?

"behöver normalisera frågan, så att vi kan våga prata om det i samhället...få idéer och förslag till förändring, så som vi gör nu...prata med alla som vi gör nu...och i skolan, på föräldramöten"

"jag föreläser ganska mycket, vi blev bjudna till språkcafé i svenska kyrkan, jag talade då arabiska, då blev det en dialog, man kunde säga, menar du så här? NEJ, jag menar så här...det tog faktiskt mycket energi, varför, varför, varför? Varför tar du svenskarnas sida? Det fanns så mycket fördomar ... är det inte så eller så eller så...det var bra att de kunde ställa frågor, få svar, efteråt tackade de oss"

"skolan glömmer att informera om skyldigheter ... det berörs flyktigt eller inte alls ...så barnen tänker att de får göra som de vill"

2. Hur upplevs stödbehovet hos flickor och pojkar som utsätts för hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning? Vad behöver samhället göra?

"i grundskolan hade vi killsnack och tjejsnack, här borde könen blandas och att vi tillsammans pratar om det"

"det vore bra att killar även informeras, de tänker att FRÅGAN bara gäller tjejer ... viktigt att killarna får en roll i det här också!"

"eftersom killarna är både offer och förövare, de har en roll att bevaka deras systrar, en ökad medvetenhet kan vara till hjälp att prata med ex. pappan eftersom killarna generellt har en högre trovärdighet från början"

"i frågan finns maktstruktur som ytterst handlar om kontroll, bestämma, den kulturen förs över från män till pojkar som blir män ...så att jobba könsöverskridande bryter mönster och skapar nya tankar och nya idéer och är till hjälp att ta ställning"

3. På vilket sätt kan vuxna stödja barn och unga som är utsatta för hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning? Vilka vuxna kan det handla om? Har dessa vuxna kunskap om detta?

"läraren, vi har ju NV lektioner i gymnasiet, att man viker lektioner åt ämnet hedersrelaterat våld, en specifik lektion om ämnet...viktigt att alla tar del"

"ex. att ta en sakkunnig till föräldramöte och prata om det, det behöver inte vara flera timmar... det är ett tabu att prata om det...ett sätt att normalisera det"

4. Vilka personer anser ni behöver mer kunskap om hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning? Personer som kan finnas runt dessa barn och unga.

"bra bemötande i skolan är viktigt, jag fick bra bemötande i skolan av kuratorn, hon förstod och gav mig bekräftelse att det finns en "kulturkonflikt", att det är OK att känna så, du kan ta det du gillar från din egen kulturbakgrund och det du gillar från svenska kulturen, som tillsammans skapar den du är.....ett bra bemötande i skolan hjälper ganska mycket, där är man 5 dagar i veckan, stor del av ens tid, och de här frågorna surrar i huvudet hela tiden, är jag en syrian, är jag svensk, om jag gör si eller så? Det finns uttryck som säger "nu är du för svensk"... när man gjort något ... det skapar stress/osäkerhet. Bra bemötande i skolan är jätteviktigt, här kan man skapa förtroende så att jag vågar öppna upp och prata mer... det är jätteviktigt"

5. Vad anser ni att föräldrar behöver för stöd för att vi ska kunna motverka hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning?

"föräldrar med kunskapsbrist vet inte hur man ska hantera det, de blir rädda om man inte uppfyller barnens rättigheter vilket förstärker generaliseringen av alla svenskar, språkbristen blir ett hinder att förstå och tolka det som sägs, vilket skapar föreställningar/fantasier... man kanske inte litar på tolken att den förmedlar det som faktiskt sägs"

"många föräldrar är självständiga men att inte kunna språket sänker verkligen självkänslan ... vilket har en inverkan på uppfostran, att de verkligen tappar kontroll över barn, de vet inte hur de ska passa in, många barn som inte kan sitt hemspråk ...familjer glider isär"

"vi får inte prata svenska hemma, då går pappa till ett annat rum, då pratar vi vårt språk för att pappa ska känna sig inkluderad, de känner sig utanför våra liv när vi pratar svenska"

"ett sätt är att påminna hela tiden att saker förändras, du var så här när du var ung, nu är vi i en ny kultur och nu är det så här för mig, jag kan inte förstå hur det var att leva som när du växte upp, vi har inte samma tankesätt"

"ta med föräldrar ut i verkligheten...barnen får gå i skolan medans föräldrarna sitter kvar mellan fyra väggar ... barn/ungdomar får på många sätt ett "kulturförsprång" som skapar spänningar mellan barn och familjen eftersom föräldrar känner sig utanför barnens kulturella process, utanför dessa fyra väggar är det fara för barnen, de blir isolerade i sina tankar"

"ett sätt är att göra nåt program till föräldrar att komma ut från hemmet, oftast är kvinnor mer i hemmet än män, men att bryta isoleringen, hur ser det ut i skolan, fikar, promenerar, vilket är till hjälp att bryta negativa tankemönster...bryta oron...bryta föreställningar"

"ofta är detta problem i segregerade områden, där upprätthålls kulturer lättare genom att man stödjer varandra när man inte kommer ut i samhället, man konserverar föreställningar"

"ha information om hur svensk kultur är, jag har föreläst för massor av folk med olika bakgrund där en kvinna reste sig upp och sa att "jag vill inte att mina barn ska bli svenskar!" Jag frågade vad menar du med svensk? Ja, jag vill inte att mina barn ska springa ute och ligga runt! Då sa en svensk mamma att "det vill inte jag heller!", det var ett bra exempel som visade att en utländsk mamma och svensk mamma i grunden tänker och känner likartat, svenskar är också föräldrar, viktigt att förklara rätt kultur för man får fel bilder, blir svartmålad"

"det är viktigt att förklara rätt kultur– dvs spegla svenska samhällsnormer på ett rätt sätt som speglar likheter om/kring barns bästa utveckling...det är lätt att det blir svart eller vitt – där de negativa bilderna av svensk frihet och uppfostran dominerar"

6. Ni älskar era föräldrar, ni vill bistå och vara goda i era föräldrars ögon, samtidigt vill ni göra andra saker som ligger utanför den egna kulturen, ni står mitt i korsdraget mellan olika kulturella förväntningar, vad är till hjälp för er i att hantera den här balansen, er egen utveckling och era föräldrars föreställningar?

"det man lär sig i svenska kulturen berättar man för sina föräldrar, man kan lära sina föräldrar, berättar för dem, visa den svenska kulturen om hur det går till"

"det viktigaste är att följa deras regler, föräldrar blir oroliga när barnet kämpar emot, de tänker vad är det som pågår? vem är det som påverkar henne? Även om föräldrar och barn har olika tankesätt så är det viktigt att kompromissa, ex komma hem kl. 22, att jag följer det för att undvika argument, bråk och onödiga slitningar, båda måste offra saker för en bra miljö i huset, man behöver visa föräldrar att de har inverkan/påverkan/kontroll och att barnet har respekt"

7. När killar och tjejer i eran ålder känner påtryckning i FRÅGESTÄLLNINGEN – hur hanterar ni det?

"alltså, de ungdomar jag känner är konflikträdde ... där föräldrar tvingar ... jag trycker tillbaka mina känslor och säger OK...man är konflikträdd... en stark upplevelse av lojalitet, rädsla, undvikande och så"

"viktigt med stark självkänsla, ex. att komma hem senare än angiven tid, visa att man förstår, be om förlåtelse, man ska inte förneka föräldrarna deras roll ... men, när du inte får gå och fika ... att man kan sätta ner foten och allt har konsekvenser ... men med tiden blir föräldrar mer bekväma i att ungdomen fattar egna beslut"

7. Idéer framåt för frågeställningen?

"låt mig få en timme med alla som jobbar i kommunen, för ett år sedan hade vi HBTQ-boost för samtliga barn-och ungdomscoacher, exakt så fast den här frågan, jag har nu ingen tid för den här frågan, jag måste presentera det här på "silverfat" med det som där hör till ... komma ut med en person på Länsstyrelsen... på sommarlovet ska jag som skolkurator "planera" och paketera ihop någonting"

"en normalisering av att det blir mer enkelt fritt och upplevs tryggt att kunna prata om de här frågorna, ex. att läraren i skolan initierar samtal på ex föräldramöten med sakkunnig, också en vinkel att ungdomar kan tala med sina föräldrar med skolan som stöd"

"eleverna behöver trygghet, att skolan stödjer dem...skolan behöver mer kunskap kring det här, för att trygga elever att mer sakkunnigt kunna tala om de här frågorna med föräldrar och andra"

"för mig är det centralt att bekräfta/påminna till mina föräldrar att jag fortsatt är deras dotter oavsett och att jag älskar dom, samtidigt som jag har kontroll och självbestämmande över mig själv, min egen kropp, det är min kropp...föräldrar från sådana kulturer kommer från makt-kulturer där pappan bestämmer, har kontroll, mamman ska uppfostra mig bra, jag får inte höja min röst...så när jag säger att det här är min rätt...känns liksom att de blir våra fiender... så jag säger till pappa att jag fortfarande är din dotter, men jag har också mina gränser, påminna om dom om att DE ÄR våra föräldrar även om vi använder olika vägar"

"många invandrare går SFI – här borde FRÅGESTÄLLNINGEN diskuteras mer ingående"

"introduktionsprogram innan SFI, hur gör man, här borde det vara tydligare ex. broschyrer, temadag i skolan workshop, om hur man gör istället. Det finns ett behov och önskan om att kunna ... man vill sina barns bästa men vet inte riktigt hur"

"prata mer om vad vi ska göra istället för att slå barn, också att förklara konsekvenser av att ex. slå sina barn, vad det leder till eller kan leda till...som får föräldrar att tänka till"

"bra med familjecentrum där information ges på olika språk, där var mina föräldrar, föräldraskapsutbildning, att informera ATT det finns, det tog oss ett år innan vi hittade detta för att vi hade problem med min bror...familjecentrum betyder INTE att socialen tar dina barn, det är en hjälp att få det bättre, mina föräldrar provade och praktiserade på mina småsyskon, nu kan de prata med varandra istället för mot varandra"

"fler kommer när information sker på hemspråk..."

"jag har startat en egen podd...riktad mot heder med mer empowerment för självständig kvinna...jag och X vill nå fler unga om heder, vissa vill ha den här pushen, berätta om personliga erfarenheter mm ... bra med empowerment ...att stärka självkänslan hos tjejer, jag vill ge utsatta att lyssna på nånting"

"det finns AFTER-SCHOOL där man kan stanna fika, prata skolarbete, olika klasser, man pratade om allting... men tänker att det vore bra att tematisera mer, ex. idag ska vi prata om mat, idag ska vi prata om heder...vi hade kulturell mat en gång och skulle då prata om det som är bra i vår kultur, det är populärt, finns med en handledare, vi pratar om det vi vill prata om, vi bestämmer själva"

7. Har ni något att tillägga som ni inte upplever har kommit med?

"ja, jag kan uppleva att man trampar på andras tår och är respektlös, i andras ögon om jag pratar om frågeställningen...att jag typ förolämpar min kultur, det är så man tänker att man inte vill prata om det för att det känns obehagligt"

"föräldrar är inte vana av att barnet säger att, det här är inte rätt, de tänker att du är barnet, jag tar hand om dig, det är vi som har rätt, makten och kontrollen"

"i Sverige vet alla att man inte får slå barnen, det första man får höra av sin släkt, undvik blåmärken, så länge du inte slår så får du göra det du vill psykisk, förälderns själv är påverkad av sin släkt, det är risk att barnet blir svenskifierad"

"min bror sa att jag måste få en ny cykel annars går jag till socialen, ni kan inte slå mig, barn använder det som ursäkt för att få det de vill ha och föräldrar tappar sina roller"

"jag hade föreläsning om heder i åk 2 på gymnasiet, målet var att ge mer kunskap och hur man kan stötta de som är utsatta, det var en tjej som blev bortgift, läraren sökte hjälp...jag har ett hedersmord i min släkt och hörde om Fadime, då startade mitt eget engagemang, det är många som är utsatta men vågar inte säga, ens till sina vänner, en sak att prata om det, viktigt att konkretisera hjälp och stöd"

5. Sammanfattning innehållsanalys

5.1 Sammanfattning innehållsanalys – yrkesverksamma

Yrkesverksamma med mångårig praktisk arbetslivserfarenhet (5-20 år) av hedersrelaterat våld och förtryck. Gruppen innehar omfattande kompetens inom området. Nedan följer de punkter som gruppen yrkesverksamma gett uttryck för och menar är centrala och viktiga utvecklingsområden för att kunna nå hållbar och långsiktig utveckling (framgång) i frågeställningen. Här råder samstämmighet bland respondenterna. Rapportskrivaren har valt att använda orden HUR och OM med versaler. Syftet med ordvalen är att särskilja generell övergripande information OM själva frågeställningen (ex. bakgrund, kulturella skillnader, problembeskrivningar, nationella riktlinjer mm) och konkreta insatser, metoder och tekniker som speglar HUR det praktiska arbetet görs och kan utvecklas.

Övergripande frågeställning i enlighet med uppdragets syfte är:

Utforska fokusgruppens idéer och förslag om *HUR* arbetet kan utvecklas för att än bättre kunna motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning.

Yrkesverksammas förslag har tematiserats under följande rubriker (behov);

MANDAT

- Tydliga mandat från politiken ner till mellanchefer inom kommunala- och regionala organisationer är helt avgörande (mandat i form av resurser som ex. tid).

LÅNGSIKTIG REGIONAL STRATEGI

- En tydlig övergripande, långsiktig och samverkansinriktad strategi i länet.
- En regional tydlig strategi kan stärka nätverk för ökad handlingskraft, ex spridning av goda exempel och program samt ökad samverkan mellan ex. förvaltningar, skolor, förskolor, familjecentrum, primärvård, osv.
- En pluseffekt med ett övergripande strategiskt sammanhållet arbete skulle även ge positiva integrationseffekter där stigma (föreställningar om svensk kultur och svenska normer) kan motverkas och bryta den polarisering som frågeställningen för med sig.
- En tydlig och övergripande strategi skulle innebära en riktning i frågan (återstår hur effekter av samordning ska visas och följas upp).
- PROJEKT NEJ TACK! Projekttrötthet råder (här upplever respondenter att man utnyttjas och att projektform motverkar den långsiktighet och arbetsro som arbetet behöver).

REGIONAL SAMORDNARE

- En regional samordnare ex. genom Länsstyrelsen (en sammankallande som har tyngd dvs speglar frågans angelägenhet, när Länsstyrelsen kallar kommer man).
- En samordnare kan tillsammans med kommunala noder (kontaktpunkter) erbjuda utvecklande och efterfrågade insatser till olika sammanhang. Det kan handla OM och HUR. Inom HUR finns både kunskap och erfarenhet om olika verktyg att ta vara på ex. Bygga broar, Ny i Sverige, Komet, Barnpiloter etc.
- En samordnare kan vara en nod i nätverket som kan nyttja och koppla ihop befintliga resurser som finns i olika grupper och sammanhang för maximal spridning. Man tar vara på det som fungerar och det som varit till hjälp (goda erfarenheter och kunskaper).
- En samordnare som utvecklar en strategi framåt för frågan med hjälp av kommunala kontakter och påbörjar ett strategiskt, sammantaget och långsiktigt utvecklingsarbete med frågan.

KOMMUNALA KONTAKTPUNKTER

- Tydliga fasta kommunala kontaktpunkter (kommunala samordnare) för spridning i lokala nätverk, ett sätt att koppla ihop de "öar" man upplever idag. En strategi som bättre tar vara på befintlig kunskap och praktik. Kontaktpunkter som en regional samordnare kan vända sig till.

SAMVERKAN

- Stärkt samverkan ger bättre förutsättningar att ta vara på befintliga resurser och befintlig kunskap.
- Samverkan stärker möjlighet till fler riktade insatser om HUR dvs att mottagaren upplever innehållet som specifikt, angeläget och tillämpbart i sitt sammanhang.
- Stärkt samverkan ger förutsättningar för att med större precision genomföra riktade insatser dvs rätt utbildning/kunskap om HURET till rätt målgrupp (ex på målgrupper kan vara socialtjänst, polis, kuratorer, lärare, föräldragrupper osv).
- Möjliga effekter av ökad samverkan kan vara bredare och djupare kunskapsspridning och kunskapsbildning i frågan som i sig ger ökad insikt och ökad aktivitet p.g.a. ökad tillgång till praktiska goda exempel/verktyg/idéer, som i sin tur stärker mod att samtala, mod att fråga, mod att lyssna.

5.2 Sammanfattning innehållsanalys – föräldrar

I fokusgrupp föräldrar medverkade tre kvinnor, samtliga med personliga erfarenheter av att leva i kulturella kontext där den hedersrelaterade normen är aktiv. Nedan följer de punkter som gruppen gett uttryck för och menar är centrala och viktiga utvecklingsområden för att kunna nå hållbar och långsiktig utveckling i frågeställningen. Här råder samstämmighet bland respondenterna.

Övergripande frågeställning i enlighet med uppdragets syfte är:

Utforska fokusgruppens idéer och förslag om *HUR* arbetet kan utvecklas för att än bättre kunna motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnåktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning. Föräldrars förslag har tematiserats under följande rubriker (behov);

FORMERA SAMTALSGRUPPER MED HJÄLP AV "FÖREBILDER"

- Genomföra riktade kurser/workshops/samtal med äldre personer (40+). Med samtal menas samtal i process över tid i ex. diskussionsgrupper. Syftet med samtal över tid är att deltagarna ska hinna fundera, reflektera, observera och agera.
- Diskussionsgrupper bör vara tvärkulturella med manliga och kvinnliga "rolemodells/inspiratörer/förebilder". Önskvärt är att dessa "förebilder" är personer som själva gjort kulturell "jämkning" (d.v.s. personer som tagit till sig en ny kultur och kan berätta om den resan. Viktigt att en sådan gruppdiskussion sker på modersmål).

FÖRÄLDRAUTBILDNING MED FOKUS PÅ "HUR"

- Det är viktigt att samtalen i grupperna (ex. om svenska regler/normer) i större utsträckning handlar om HURET; d.v.s. hur man som förälder kan "guida" sina barn på bästa sätt, hur jag som förälder kan få stöd i HUR jag kan hantera (tänka och agera) när konflikter uppstår.

- Önskvärt är utvecklad föräldrautbildning, helst genom/tillsammans med skolan eftersom barnens uppfattning om svensk kultur (läs: frihet) ofta misstolkas och orsakar spänningar i familjekontext, en spänning som motverkar syftet (d.v.s. stärker polarisering vi och dom)
- Ökat fokus på HUR jag som förälder kan ge god uppfostran istället för vad man INTE får göra. Mer om HURET, d.v.s. hur man kan diskutera och processa frågan i små steg.

5.3 Sammanfattning innehållsanalys – ungdomar

I fokusgrupp ungdomar medverkade sex tjejer och en kille. Samtliga ungdomar har egen personlig erfarenhet av det "kulturella korsdraget" d.v.s. att kunna hantera det som uppstår när familjens kulturella traditioner och normer krockar med de svenska normer och värderingar. Vad är till hjälp för både unga och vuxna?

Övergripande frågeställning i enlighet med uppdragets syfte är:

Utforska fokusgruppens idéer och förslag om *HUR* arbetet kan utvecklas för att än bättre kunna motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnåktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning.

Ungdomars förslag har tematiserats under följande rubrik (behov);

SKOLAN HAR EN BETYDANDE ROLL

- Bjud in sakkunniga till föräldramöten som informerar om HUR skolan bedriver sitt arbete med frågeställningen. Systematisera detta. Viktigt att även spegla det som förenar olika kulturer, d.v.s. att på ett tydligare sätt spegla likheter i syfte att bygga gemensamma utgångspunkter.
- Systematisera utbildning till kuratorer i att möta frågeställningen (det ska inte vara slumpen som avgör om man träffar "rätt kurator"). T.ex. på "hur" frågor: Hur man kan bemöta sina föräldrar och prata med dom, vad behöver de höra? Hur kan en kurator trygga ungdomen i sina känslor med benen i olika kulturer och olika förväntningar?
- Utbilda lärare så att de utvecklar fler aspekter i frågan (inte bara OM utan även HUR) t.ex. Hur kan läraren jobba för att båda föräldrar ska komma till föräldramöten?
- Viktigt att skolan är en arena för att starta gynnsamma och utvecklande processer kring frågeställningen, att diskussionen om "svenskhet" vs "den egna kulturen" nyanseras till att handla mer om det som är gemensamt t.ex. genom att prata om fördelar med att barn och unga utvecklas i enlighet med det samhälle som man omges av. Andra teman kan vara vad är bra i respektive kultur och vad har kulturerna gemensamt som är bra, vad är ok att kompromissa om, vad är ej kompromissbart?

- Skapa möjligheter för samtalsgrupper på skoltid (ex. after-school) med givna teman där ungdomar kan samtala och stärka varandra ex. hur kan man som ungdom tänka/göra när "frågeställningen" skapar stress, ångest och rädslor? Hur kan jag hantera min lojalitet till familjen trots att jag genom mitt ställningstagande gör dem besvikna?
- Ungdomarna anser det viktigt att börja redan tidigt med frågeställningen, i förskola, och grundskola. Där är ofta föräldrar mer närvarande vilket ger skolan en chans att börja prata om "så här gör vi". Där påbörjas en process.

6. Diskussion och reflektion

Hedersrelaterat våld och förtryck: Definition enligt regeringens skrivelse 2007/08:39

"När det gäller hedersrelaterat våld och förtryck är kontrollen av flickors och kvinnors sexualitet central och starkt knuten till kollektivet. I hederstänkandet står föreställningar om oskuld och kyskhets i fokus och familjens rykte och anseende ses som avhängigt flickors och kvinnors faktiska eller påstådda beteende. Detta förhållande kan vara mer eller mindre uttalat och kontrollen kan sträcka sig från vardagliga former av begränsningar i flickors och kvinnors liv som berör exempelvis klädval, socialt umgänge och rörelsefrihet till livsval som utbildning, jobb och giftermål och skilsmässa. I sin mest extrema form resulterar hederstänkandet i hot om våld och våld, inklusive dödligt våld. Det hedersrelaterade våldets kollektiva karaktär innebär att det kan finnas fler förövare av båda könen och att offren kan vara både kvinnor och män samt flickor och pojkar. Det kan också innebära att våldet sanktioneras av familjen och den närmaste omgivningen, även av andra kvinnor."

Hur kan människans kulturella föreställningar förändras/utvecklas vidare? Vad är till hjälp?

I Sverige finns lagar, regelverk och organiseringar som tydligt markerar hur samhället ser på hedersrelaterat våld och förtryck. Staten finansierar organiseringar som har till uppgift att sprida kunskap om hur utsatta kan stöttas och hjälpas och hur det förebyggande arbetet kan utföras. Räcker detta? En viktig och betydande del handlar om hur samhället (och alla dess aktörer) på bästa sätt kan möta kulturella föreställningar och praktiker som motverkar den demokratiska frihet som individen har rätt till i Sverige. Här är lagstiftning, finansiering av forskning och organiseringar för bl.a. kunskapspridning, ett viktigt fundament för det praktiska och förebyggande arbetet.

I genomförda intervjuer framträder bilder av engagerade och kloka individer. Det är engagerade och kompetenta yrkeskunniga inom området, det är föräldrar som kommit till Sverige och kämpat med att förstå och tillämpa "den nya kulturen" och det är ungdomar som

hittar strategier att hantera korsdraget mellan den egna familjens kulturella kontroll och den samhällskultur som svensk skolan företräder och manar till. Samtidigt framträder en tydlig frustration hos samtliga fokusgrupper. En frustration över brist på samverkan, brist på samordning, brist på bekräftelse och brist på tillvaratagande av befintliga resurser. Samtliga fokusgrupper gav konkreta exempel på vad som kan utvecklas i arbetet med att motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Som en av respondenterna uttryckte;

”kanske skulle arbetet gå lättare om vi vände på steken och pratade mer om hur vi kan skapa förtroendefulla samtal och dialog kring barns, ungdomars och vuxnas bästa möjliga utveckling i Sverige”

Under punkt 5 *Sammanfattning innehållsanalys*, framgår idéer och konkretiseringar. I flera fall pekar samtliga fokusgrupper i samma riktning ex. gällande skolans betydelse som en arena för förändring och utveckling i frågeställningen.

Något som yrkesverksamma respondenter lyfte fram är behovet av stärkt samverkan genom god samordning. En god samverkan nämns som en betydelsefull och viktig framgångsfaktor i arbetet med frågeställningen, från nationell nivå ner till det lokala arbetet ute i kommunerna. Samverkan mellan olika samhällsfunktioner och aktörer stärker samsyn kring hur man på bästa sätt kan ge individuellt och välgrundat stöd utifrån uppställda strategier, handlingsplaner och mål.

Samverkan är inte ett tillstånd som går att uppnå vid ett givet tillfälle, utan en ständigt levande process som varje dag måste erövrats, etableras och ständigt underhållas (Samverkansutredningens betänkande SOU 2000:114).

Nationellt kompetenscentrum vid Länsstyrelsen i Östergötland arbetar för att stärka just samverkan mellan myndigheter, kommuner, regioner, civilsamhällets aktörer och andra aktörer. Nationellt kompetenscentrum ger även kompetensstöd i frågor som rör mäns våld mot kvinnor där hedersrelaterat våld och förtryck, inklusive barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av kvinnor och flickor ingår. <https://www.lansstyrelsen.se/ostergotland/samhalle/social-hallbarhet/mans-vald-mot-kvinnor.html> samt <http://www.hedersfortryck.se>

Jämställdhetsmyndigheten gav 2020 ut tredje omarbetade upplagan av handbok för våldsförebyggande arbete, *”Inget att vänta på”* (se bilaga 9). Handboken är i första hand skriven för de som arbetar inom länsstyrelse, kommuner, regioner eller inom civilsamhället med utvecklingsuppdrag som inkluderar våldsförebyggande arbete. Övergripande beskriver boken fem steg för förändring, varav det första steget handlar om betydelsen av att ”initiera samverkan”. Steg 1 innebär att identifiera strategiska partners, arenor och verksamhetsområden för det våldsförebyggande arbetet såväl som att säkerställa mandat och resurser för utvecklingsarbetet. Frågeställningar som handboken tar sig an i steg ett är; vilka är era organisatoriska förutsättningar? Hur kan arbetet integreras i befintliga strukturer? Hur kan utvecklingsarbetet organiseras? Vad är visionen för utvecklingsarbetet?

Här finns en tydlig koppling till det som yrkesverksamma efterfrågar och har konkreta idéer och tankar om.

I samtliga fokusgrupper gavs uttryck för att allt arbete med "frågeställningen" är en process. En process för yrkesverksamma, en process för föräldrar, en process för ungdomar. Det görs redan många goda processinriktade insatser. Där finns fungerande kommunala program, eldsjälar ute i kommunerna och modiga unga, samtliga med kloka utvecklingstankar, likt passande pusselbitar. Nyfiket kan man fundera hur det som funkar kan tas tillvara och spridas än mer och vad ökad faktisk samordning och samverkan skulle innebära för yrkesverksamma, föräldrar, barn och för samhället i stort.

Så, utifrån analys av resultat från genomförda fokusgruppsintervjuer, vad blir nästa steg? Hur tas denna rapport om hand? Vad kommer göras mer av, mindre av eller annorlunda som genererar hopp och tilltro i alla led, från det strukturella ner till det enskilda samtalet?

7. Resultatsammanfattningar och rekommendationer

Yrkesverksamma

Föräldrar

Ungdomar

Syftet med fokusgruppsintervjuer är att utifrån respondenternas erfarenhet och kunskap samla in idéer och tankar kring möjliga utvecklingsåtgärder för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och kvinnlig könsstympning.

Målbilden är att resultaten från genomförda fokusgruppsintervjuer är till hjälp i arbetet med måluppfyllelse enligt uppsatta mål för projektet "Föräldraskapsstöd till nyanlända".

Målet är att barn och unga ska få de bästa förutsättningarna att integreras i samhället genom att;

- Föräldraskapsstöd (med fördjupning kring hedersrelaterat våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor) är en naturlig del av Samhällsorienteringen i länets alla kommuner.
- Möjliggöra för yrkesverksamma att förmedla relevant och enhetlig kunskap i länet.
- Öka kunskapen om vad föräldraskap innebär i Sverige gällande ansvar, rättigheter och skyldigheter.
- Minska risken för att barn och unga utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck.

Utifrån uppdragets syfte, målbild samt projektets övergripande mål ges följande resultatsammanfattningar och rekommendationer.

Resultatsammanfattning av yrkesverksammas behov

- Behov av tydligt mandat från ledarskap/chefer (stöd och tid)
- Behov av en tydlig regional strategi vem, vilka, vad, hur, vem, vilka
- Behov av regional samordnare
- Behov av tydliga kontaktpunkter i respektive kommun
- Behov av stärkt samverkan för riktade kunskapsinsatser, stöd och resursnyttjande

Rekommendationer utifrån yrkesverksammas behov

- Utveckla samordning och samverkan genom ett regionalt nätverk
- Tillsätt en samordningstjänst som jobbar enligt tydlig regional strategisk plan
- Genom samordning och samverkan stärks förutsättningarna att kunna ta vara på befintlig kompetens samt att genomföra riktade regionala och lokala utvecklingsinsatser med HURET i fokus (rätt insatser riktas till rätt grupp/sammanhang/behov).

Resultatsammanfattning av föräldrars behov

- Behov av samtalsgrupper över tid (process)
- Behov av "förebilder" som "jämkat" egna kulturella föreställningar
- Behov av information/kunskap på hemspråk
- Behov av riktade "samtal/dialog/utbildning/information" till 40+
- Behov av föräldrastöd med fokus på HURET (ex, guida sina barn)

Rekommendationer utifrån föräldrars behov

- Utveckla idén med samtalsgrupper (använd olika arenor; SFI, skolan, studieförbund, BVC, familjecentrum, övriga)
- Lokalisera/rekrytera "förebilder" (både män och kvinnor)
- Riktat fokus mot "HURET"

Resultatsammanfattning av ungdomars behov

- Behov av utökat och kompetent individstöd i skolan (man ska inte behöva ha tur att träffa "rätt" kurator)
- Behov att spetsa information till föräldrar, och även spegla kulturella likheter (det som förenar föräldraskap i Sverige och andra kulturer)
- Behov av "samtalsgrupper" i skolan som naturligt forum för samtal/dialog

Rekommendationer utifrån ungdomars behov

- Bjud in båda föräldrar till föräldramöten (följ upp, ring, var angelägna)
- Bjud in sakkunniga att informera på hemspråk (i stor grupp, i mindre grupp och enskilt)
- Erbjud kompetenshöjande insatser till lärare (riktade insatser som lyfter intresse och uppmärksamhet för frågeställningen), främst så att lärare kan lyfta frågan bland elever men även med föräldrar på ett trovärdigt sätt
- Börja med föräldradiolog "det goda föräldraskapet" redan tidigt, i förskolan (dit föräldrar kommer)

8. Bilagor

Bil 1	Inbjudan till medverkan i fokusgrupp yrkesverksamma
Bil 2	Inbjudan till medverkan i fokusgrupp föräldrar
Bil 3	Inbjudan till medverkan i fokusgrupp ungdomar
Bil 4	Intervjuguide yrkesverksamma
Bil 5	Intervjuguide föräldrar
Bil 6	Intervjuguide ungdomar
Bil 7	Nationell strategi för starkt föräldraskapsstöd
Bil 8	UNG-018
Bil 9	<i>Inget att vänta på</i> - Handbok för våldsförebyggande arbete

9. Referenslista

Jackson, Z. P., McKergow, M. (2002). *The Solution Focus – The Simple Way to positive change*. London: Nicholas Brealey Publishing.